MESSIASGEHEIM BIJ MARCUS

Marcus geeft te denken en te doen

Overwegingen bij het 'Messiasgeheim'

Geert Van Oyen

Het is onmogelijk het Marcusevangelie te begrijpen zonder de theorie van het Messiasgeheim te bespreken. Het was de Duitse exegeet William Wrede (1859-1906), die aan het begin van de vorige eeuw een studie schreef met de titel *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien* (1901). Hoewel men het woord 'revolutionair' slechts met grote omzichtigheid in de mond mag nemen wanneer men het over exegetische werken heeft, is het niet overdreven te zeggen dat dit boek een ommekeer heeft teweeggebracht in de studie van Marcus. Om die revolutie in te schatten is het goed te weten wat voorafging in de negentiende eeuw. De dominante positie bestond er toen in om Marcus te lezen als een redelijk betrouwbare weergave van de historisch-chronologische (en ook wel psychologische) voortgang van Jezus' actieve periode. Door her en der al te opvallende theologische passages of flagrante herhalingen uit de canonieke Marcustekst weg te bannen, waren onderzoekers ervan overtuigd goed geïnformeerd te zijn over wat Jezus gezegd en gedaan had, hoe hij met zijn leerlingen omging en wat er tijdens de laatste week van zijn leven in Jeruzalem was gebeurd. Wrede ziet het helemaal anders. Hij toont aan dat er geen sprake is van chronologische of causale samenhang tussen de perikopen en dat het evangelie theologie bevat. Zijn stelling luidt: Marcus bevat geen geschiedenis, maar hoort thuis in de dogmatiek! Het hoofdargument is een reeks passages die Jezus' identiteit en onderricht veeleer lijken te verhullen dan te openbaren. Wrede onderscheidt enkele categorieën die als gemeenschappelijk motief de geheimhouding van de messianiteit van Jezus hebben. Vandaar dus het 'Messiasgeheim'. Het betreft Jezus' zwijggebod aan demonen (1:25,34; 3,12), na genezingen (1:43-45; 5:43; 7:36; 8:26) en na Petrus' belijdenis (8:30; 9:9); verder zijn verlangen om onbekend te blijven (7:24; 9:30-31) en de vraag van de omstanders bij een blindengenezing om te zwijgen (10:47-48), zijn ambivalent parabelonderricht over het koninkrijk Gods (4:10-12) en het onbegrip van de leerlingen (6:52; 8:17-21). Volgens Wrede is het onmogelijk deze kenmerken als historische gebeurtenissen in het leven van Jezus te verklaren. Enerzijds is het ondenkbaar dat Jezus zijn grote wonderdaden zou hebben gedaan zonder dat dit bekend zou zijn geworden bij de mensen, en anderzijds geeft de evangelist zelf aan dat het zwijggebod soms doorbroken wordt (1:45; 7:36-37; 5:19-20). Wrede opteert zelf voor de volgende uitleg: de gedachte dat Jezus tijdens zijn aardse doen en laten de Messias zou zijn, is ontstaan in de vroege kerk na zijn verrijzenis. Om te verklaren waarom Jezus niet vóór zijn dood herkend werd als Messias hebben de eerste christenen na zijn dood de theorie van het Messiasgeheim 'uitgevonden': Jezus zelf heeft tijdens zijn leven bewust zijn identiteit verborgen gehouden. Marcus neemt deze visie over en hij duidt die uitdrukkelijk in Jezus' woorden tot Petrus, Jakobus en Johannes na de ontmoeting op de berg: 'Hij zei tegen hen dat ze aan niemand mochten vertellen wat ze hadden gezien, voordat de Mensenzoon uit de dood zou zijn opgestaan' (9:9).

Enkele verklaringen tijdens de twintigste eeuw

Met zijn fundamenteel inzicht dat het evangelie een theologisch geschrift is, was Wrede zijn tijd vijftig jaar vooruit. Geen wonder dat de eerste critici brandhout maakten van zijn vooruitstrevende visie. Maar hij was er wel in geslaagd om de agenda voor de Marcusexegese in de twintigste eeuw te bepalen. Sommigen zetten een stap terug door vast te houden aan een verklaring op het niveau van de historische Jezus: hij zou zich niet willen openbaren, omdat dit zijn zending moeilijker zou maken of omdat hij het populaire verstaan van het begrip messianiteit op een nieuwe manier wilde invullen (niet meer politiek, maar inclusief lijden, dood en verrijzenis). Anderen achten de evangelist zelf verantwoordelijk, maar ze geven wel zeer diverse redenen aan. Marcus zou hebben willen reageren tegen verkeerde of te eenzijdige messiaanse opvattingen in zijn gemeente, die alleen maar de triomfalistische of koninklijke Zoon-van-God-christologie verdedigden en niet de gekruisigde Jezus. Of hij wilde de spanning van een 'geheime epifanie' (Martin Dibelius) oproepen, waarbij slechts enkelen Jezus' messianiteit begrepen

Door zijn verhaal als een mysterie op te bouwen heeft het Marcusevangelie een bijzonder effect op het denken en doen van de lezers. Hun vanzelfsprekendheden worden ter discussie gesteld. De lezers worden uitgedaagd om de evidente leefwijze om te keren en op zoek te gaan naar wat God wil en niet naar wat de mensen willen.

Prof. dr. G. Van Oyen is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Faculté de Théologie van de Université Catholique de Louvain te Louvain-la-Neuve in België. Hij heeft vele publicaties over het Marcusevangelie op zijn naam staan.

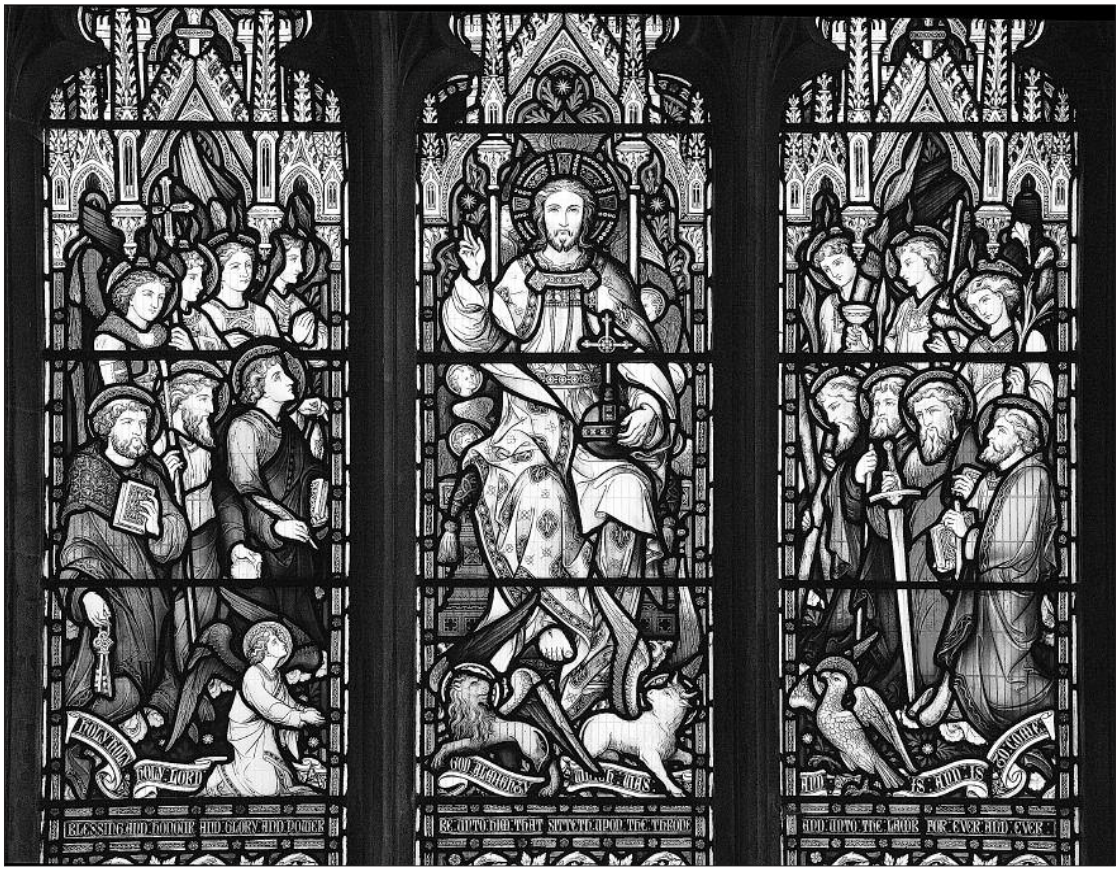

Jezus te midden van zijn apostelen. Onderin de symbolen van de vier evangelisten.
Round Church, Cambridge.
Foto: Anton Sinke

en geloofden, hoewel die openlijk geopenbaard werd. Of hij wilde laten verstaan dat het Gods eigen bedoeling was dat Jezus niet herkend werd en dat hij zou worden gedood. Of hij wilde reageren tegen de traditie die door de oudere bron Q (= Quelle) werd verspreid, namelijk dat de kennis van de historische Jezus als eschatologische profeet voldoende zou zijn om de volle identiteit van Jezus te begrijpen, terwijl de ware zoon van God door de verrijzenis werd geopenbaard.

Sociaal-culturele interpretaties

Recentelijk probeert men het messiasgeheim ook te begrijpen door de sociale en culturele context te schetsen. Gerd Theissen bijvoorbeeld vertrekt van de context van vervolging. Om zichzelf te beschermen in een situatie van vervolging houden de christenen hun ware identiteit als volgelingen van Jezus geheim. Theissen trekt daarbij een parallel met Jezus' situatie. Ook in Jezus' leven manifesteerde zich een spanning tussen verhulling en onthulling. En omdat Jezus uiteindelijk tijdens zijn proces bekende wie hij was, zullen ook de christenen dat moeten doen, wanneer ze door hun vervolgers worden ondervraagd. Bruce Malina ziet in Jezus' bewuste keuze om zijn identiteit geheim te houden de cultuurantropologische reflex om zichzelf te beschermen. De culturen rond de Middellandse Zee in de eerste eeuw zijn gestructureerd rond codes van eer en schande; het werkt in een dergelijke maatschappij contraproductief wanneer iemand te veel eer voor zichzelf zou opeisen. Het zou bovendien de jaloezie opwekken van mensen binnen de eigen kring. In een pas verschenen studie voegt David Watson daar nog een interessante gedachte aan toe. Een onderzoek naar de woordenschat in de passages over 'geheim' of 'verborgenheid' in Marcus wijst erop dat er meer aan de hand is dan alleen de noodzaak om zich te beschermen. Men mag de passages waarin Jezus de eer voor zichzelf afwijst, niet isoleren van de rest van het evangelie. Ze zijn een onderdeel van een groter thema waarin Jezus een alternatief aanbiedt voor het dominante systeem van 'eer en schande'. In Jezus' waardesysteem behaalt men geen eer wanneer men leeft volgens de criteria die hoog scoren in de maatschappij. Daarom aanvaardt hij niet de erkenning en de status die men normaalgesproken aan bekwame wonderdoeners en helden toekent. Hij kiest integendeel om lijden te ondergaan en een in de ogen van de maatschappij obscene kruisigingdood te ondergaan – het teken van schande bij uitstek. Een dergelijk lot plaatste Jezus op publieke wijze op de onderste trede van de maatschappelijke ladder. De woorden van Jezus zijn duidelijk: wie hem niet volgt op die weg, zal niet door God geëerd, maar te schande worden gemaakt. Het nieuwe 'credo' over eer en schande staat kernachtig in de volgende Jezuswoorden:

> Hij riep de menigte samen met de leerlingen bij zich en zei: 'Wie mijn volgeling wil zijn, moet zichzelf verloochenen, zijn kruis op zich nemen en zo achter mij aan komen. Want ieder die zijn leven wil behouden, zal het verliezen, maar wie zijn leven verliest omwille van mij en het evangelie, zal het behouden. Wat heeft een mens eraan als hij de hele wereld wint, maar er het leven bij inschiet? Wat zou een mens niet overhebben voor zijn leven? Wie zich tegenover de trouweloze en zondige mensen van deze tijd schaamt voor mij en mijn woorden, zal merken dat de Mensenzoon zich ook voor hem schaamt, wanneer hij komt in het gezelschap van de heilige engelen en bekleed met de stralende luister van zijn Vader.
> (8:34-38)

Deze sociaal-culturele interpretatie is een goede aanvulling op de theologische reflecties van Wrede en anderen. Ze plaatst het evangelie binnen de werkelijkheid van elke dag in het leven van de eerste christenen. Wie Jezus wil volgen in de eerste eeuw, moet beseffen wat de consequenties van die keuze zijn, namelijk het zoeken en vinden van eer door tegen de conventionele normen in te gaan.

Een verhaal vol paradoxen

De terugblik op meer dan een eeuw interpretatiegeschiedenis maakt duidelijk dat het thema van het Messiasgeheim niet vanuit een enkel perspectief is te verklaren. Het is te eenvoudig om eendimensionaal te denken alsof Jezus een geheim had dat hij niet wilde onthullen of alsof Marcus' gemeenschap zich wilde verdedigen tegen andersdenkenden binnen of buiten de groep. Misschien is aan het begin van de eenentwintigste eeuw helder geworden dat de term en het thema 'Messiasgeheim' te eng is om het paradoxale karakter van het geheel van het Marcusevangelie te omvatten.

De originaliteit van het oudste evangelie bestaat erin om als geen ander het verhaal over Jezus en zijn boodschap te verkondigen als een mysterie. Hij kan dat alleen maar doen door met paradoxen te werken. Dat wil zeggen: Marcus brengt gedachten bij elkaar die onmogelijk (of heel moeilijk) samen te denken zijn. We sommen er enkele op: Jezus is zoon van God, maar zelf wil hij dat nauwelijks geweten hebben en hij vraagt zich af waarom God hem verlaten heeft (15:34); hij is de gekruisigde dode, maar hij is ook de levende (16:6-7); insiders worden buitenstaanders en outsiders worden nieuwe 'familieleden' (3:30-35); hij spreekt eenvoudig en openlijk voor iedereen, maar zelfs zijn leerlingen begrijpen hem niet (4:13; 8:17-21); hij verkondigt dat wie zijn leven wil behouden, het zal verliezen (8:35) en dat wie de belangrijkste wil zijn de minste moet worden en de dienaar of slaaf van allen (9:35; 10:43-44); vele eersten zullen de laatsten zijn en vele laatsten de eersten (10:31); de vader van een bezeten jongen heeft geloof, maar erkent zijn ongeloof (9:24); zijn leerlingen delen alles met hem en zijn voortdurend in zijn nabijheid, maar allen laten ze hem in het vooruitzicht van zijn lijden in de steek (14:50); vrouwen krijgen het goede nieuws van de opstanding te horen, maar ze worden bang, vluchten weg en zeggen aan niemand iets (16:8).

Al deze elementen samen tonen aan dat er meer aan de hand is dan een verborgen geheim over de identiteit van Jezus dat moet worden onthuld. Er is veeleer sprake van een mysterie dat onbeantwoord blijft. Men spreekt daarom tegenwoordig weleens van de 'mystieke' dimensie van Marcus. De evangelist moet zijn tekst hebben geschreven vanuit het besef dat de inhoud van het 'evangelie van Jezus Christus de zoon van God' (1:1) een revolutionaire betekenis had. Die revolutie manifesteert zich op diverse domeinen: het Godsbeeld van Israël, waarbij heil aan de machtelozen wordt beloofd, is radicaal doorgetrokken; de betekenis van de profeet Jezus Christus maakt duidelijk hoe menselijk God in de wereld aanwezig is; de oproep aan de volgelingen om te dienen en de macht van de wereld achter zich te laten (10:40-45) is ongehoord en wijst op de verantwoordelijkheid van de mens zelf in het brengen van het goede nieuws. In het verlengde van Israëls geschiedenis klinkt hier iets totaal nieuws:

> Niemand verstelt een oude mantel
> met een lap die nog niet gekrompen is,
> want dan trekt de nieuwe lap de oude stof kapot
> en wordt de scheur nog groter.
> Niemand giet jonge wijn in oude leren zakken,
> want dan scheuren ze open
> en gaat de wijn verloren,
> net als de zakken zelf.
> Jonge wijn hoort in nieuwe zakken.
> (2:21-22)

Mystiek en praxis

Het inzicht in het paradoxale karakter van het evangelie toont aan hoe allesomvattend dit mysterie is. Het raakt het Godsbeeld en de betekenis van Jezus, het stelt de vraag naar de relatie tussen Jezus en de volgelingen, het daagt uit om na te denken over hoe het koninkrijk van God (1:14-15) hier op aarde kan worden gevestigd. Omdat er aan die paradoxale boodschap zowel historische, antropologische, psychologische, socio-culturele als theologisch-religieuze aspecten verbonden zijn, is het onmogelijk om een specifieke methode aan te wijzen als dé sleutel om de mysteries (meervoud!) van het Marcusevangelie te doorgronden. Het literaire genre *evangelie* is immers een unieke en ondoorgrondelijke mix van historische herinnering, actualiserende verkondiging binnen de eerste eeuw en universele appele-

rende *story* voor elke latere lezer. Daarom is het onvermijdelijk dat bij het doorgronden van Marcus elke exegetische methode op zijn eigen grenzen en beperkingen zal stoten.

Die confrontatie met de grenzen van de exegese vindt overigens vanwege nog een veel fundamentelere reden plaats. De mystiek van Marcus is immers in wezen niet een intellectueel of een emotioneel gebeuren. Men kan de diepste betekenis en kracht van de paradoxale verkondiging door en over Jezus slechts beginnen te verstaan wanneer mystiek ook praxis wordt. Zonder ook maar iets aan het belang van het doorvertellen van het verhaal af te doen, is de ervaring van het risico om in de voetsporen van Jezus te treden de beste 'exegese' van de tekst. Het blijft vreemd om bij elke lezing van Marcus ook deze paradox te ontdekken: terwijl niemand van Jezus' intieme kring in staat is geweest Jezus te begrijpen en te volgen, gaat er van de tekst een fascinerend sterk appel uit om dat toch telkens opnieuw te proberen. Door zijn verhaal als een mysterie op te bouwen heeft de tekst een bijzonder effect op het denken en doen van de lezers. Marcus destabiliseert zijn lezers, hij brengt ze uit evenwicht. Hun vanzelfsprekendheden worden ter discussie gesteld. Ze denken na over de relaties tussen Jezus, God en henzelf. Ze worden uitgedaagd om de evidente leefwijze om te keren en op zoek te gaan naar wat God wil en niet naar wat de mensen willen (zie 8:33). Dit is het 'begin van het evangelie' (1:1).

Literatuur

E. Struthers Malbon, *Mark's Jesus. Characterization as Narrative Christology*, Waco: Baylor UP 2009.
G. Van Oyen, *De studie van de Marcusredactie in de twintigste eeuw* (Studiorum Novi Testamenti Auxilia 18), Leuven: University Press & Peeters 1993.
G. Van Oyen, *De Marcuscode*, Averbode: Altiora 2005.
D.F. Watson, *Honor Among Christians. The Cultural Key to the Messianic Secret*, Minneapolis: Fortress 2010.

Bijbel en Koran II

Een vergelijking tussen twee religieuze tradities

De laatste tijd verschijnen allerhande vergelijkingen tussen Bijbel en Koran. Nuttig, maar het echte werk is om ook de na-bijbelse joodse en christelijke tradities erbij te betrekken: midrasj, kerkvaders, bijbelse hervertellingen, apocriefen. En dan is er ook de zee van literatuur die na de Koran is ontstaan: verhalen van de profeten, tafsir enzovoort. Na de succesvolle serie 'Bijbelse figuren in jodendom, christendom en islam' (2008) komt Luce/Centrum voor Religieuze Communicatie (Universiteit van Tilburg) op veler verzoek met een tweede academische cursusserie die ook zelfstandig kan worden gevolgd. De cursus maakt tevens onderdeel uit van het HOVO-aanbod Utrecht.

De volgende onderwerpen komen ter sprake: Adam en Eva in het paradijs: geestelijk of lichamelijk? Kaïn en Abel: strijd om vrouwen, grond en God. De afdaling van de zonen van God naar de dochters der mensen: tussen erotiek, moraal en demonie. Sara en Maryam (Maria): verwante moeders. Ezra en het terugvinden van de Tora: vervalsing of mirakel? Joods, christelijk, islamitisch fundamentalisme: een actuele kwestie.

Docenten: Dr. Marcel Poorthuis (Faculteit Katholieke Theologie, UvT) en dr. Abdelilah Ljamai (Educatieve Faculteit Amsterdam).
Data: donderdag 20/01; 27/01; 3, 10, 17/02; 3/03 2011, 13.30-16.00 uur.
Locatie: De Uithof, Universiteitsbibliotheek, Boothzaal, Heidelberglaan 3, Utrecht.
Kosten: € 175; alumini FKT € 150.
Betaling: verlening van eenmalige machtiging o.v.v. naam, bedrag, rekeningnummer.
Opgave: via www.tilburguniversity.edu/nl/onderzoek/instituten-en-researchgroepen/luce-crc/